

BİR FRANKENSTEIN OLARAK HUKUK VE HUKUK METODOLOJİSİNİN İKİ YÜZÜ:

ÜTOPYA/DİSTOPYA *

Buket Karaman **

Özet: Edebiyattan sinemaya, müzikten görsel sanatlara yakın tarihin “şen bilim”inde ütopyaadan distopyaya bir paradigma kayması söz konusu gibi. Fantezinin ütopyaadan distopyaya savrulduğu kırılma noktasını, aydınlanmanın diyalektiğinde; rasyonalitenin potansiyelinde daha doğrusu aklın irrasyonelin sınırlarına varan yelpazesinde aramak, neden distopya çağında yaşadığımızı anlamak için bir anahtar olabilir. Modernizmle birlikte kök salan ütopyaacı tasavvur modernizmin kriziyle birlikte yerini anomalilere bırakmıştır. Bu anomalinin kaynağında aklın ve bilimin mistifikasyonu yatar. Anti-hukuk çağında hukukun bilgisini ararken bulunduğumuz konumun ve çözüm hattının nerede olduğunu anlamının yolu hukukun epistemolojik köklerine inmekten geçebilir. Burada karşımıza “hakikat” iddiasında bulunan, ütopyaacı hatta konumlanan, yaklaşımlar ve hakikatin bilgisinden ziyade sosyolojik olarak yaşayan hukukla ilgilenen, distopyacı çizgide konumlanan, yaklaşımlar çıkar.

Hukukun “düzen”, “iyi toplum”, “iyi yönetim”, “iyi ve makbul insan” tasavvuru ise belki moderniteden çok daha eskilere dayanır. Burjuva mirası olan ve fakat ondan özerk bir anlam kazanan moderniteden de önce var olan bu arzu, homojen bir devlet veya toplum idealidir. Ütopyaların bilinen tarihinde Thomas More’dan önce Platon’a atıfta bulunulması bu sebeptendir. Bu monist ülkünün kaynağı tarihsel ve sınıfsal olarak yer değiştirmiştir. Değişmeyen arzu ise “iyi düzen”, “olmayan iyi yer” tahayyülüdür. Bu arzunun yaratıcısı, gerçekliğe dönüştürülme aracı ise hukuktur. Hukuk normunun yapısı ve anlamının ekonomi-politikten bağımsız bir kendinde şey olmadığını kavradığımız zamanlardan bu yana, en kapsayıcı tarifile yöneten/yönetilen terazisinin ilk ortaya çıktığı anlardan bu yana, hukukun araçsallığı ve şiddeti, ütopyaacı vizyonunu monist idealin dışında

* Bu çalışma, 24-25 Kasım 2018’de Eskişehir’de, Hukuk Kuramı ve Eskişehir Okulu tarafından düzenlenen *Hukuk ve Distopya* başlıklı sempozyumda sunulmuştur.

** Araş. Gör., Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı.

kalanlar bakımından bir distopyaya dönüştürmüştür. Modern ütopyalardan sonra modernizmin bilimciliğinin krizi ise bize ütopyanın bir hayal, distopyanın ise kırılıp parçalanarak gerçekliğe bürünmüş ama gerçekleşmemiş, bozulmaya uğramış bir hayal olduğunu göstermiştir. Hukuk bir yaratıcı ve uygulayıcıya muhtaç olan, “kendinde şey” olmayan bir yapı olduğundan yaratıcı/uygulayıcı diyalektiğinde çoğunlukla ütopya/distopya kontrastında gidip gelir. Hukukun bilgisinin, normdan fazlası hatta bilakis olmakta olan olduğunun kavrandığı noktada hukuk da gerçekleşmemiş, kırılmaya, bozulmaya uğramış bir idea olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden Janus’un iki yüzü gibi ütopya ve distopyayı bünyesinde barındırır.

Bilimin kötüye kullanımının, araçsal aklın yalın ve sarsıcı bir örneği olarak Frankenstein da hem ütopyadır hem distopya. Hukukun Frankenstein’ı hem yasa koyucudur hem hukuk uygulayıcısıdır. Frankenstein’ın yarattığı anomali, hukukun hayal kırıklığına uğramış haline benzer. Hikâyenin sonunda adı bile konmamış yaratık yaratıcısını yok eder, tıpkı hukukun kendi kendini defalarca imha edip bir idea olarak yeniden üretmesi gibi. Modernitenin krizinin veya postmodernizmin ve dolayısıyla hukukun, “aklın sonu” yaftasından kurtulması ise distopyanın olanakları ile mümkündür. Distopya, kritiktir. Kritik ise krizden gelir ve krizi aşmanın bir yoludur. Postmodern dünyanın hala monist arzularla çatıştığı kriz de ancak distopyalara bakılarak aşılabılır. Çağımızın tragedyası tam da bu olduğundan belki ütopya değil distopyalar “ilerici” karaktere sahiptir. O yüzden Frankenstein’ın yaratığının yalnızlığını gideremediğimiz bir toplumda ilerlemeden söz etmek mümkün olamaz. Hukukun yalnızlarını kavramadan kapsayıcı bir hukuk formuna kavuşmanın mümkün olmadığı gibi.

Giriş

Gelecekteki daha iyi bir dünyaya ilişkin tasavvur bugünün olmayanından yola çıktığı için şimdinin derdine deva bulmayı kolaylaştırır. Gelecekteki daha kötü bir dünya tahayyülü ise bugünle birlikte geleceği daha iyi anlamaya dair bir vizyon sunar. Yani ütopyalar bugünü iyileştirmek için distopyalar ise yarını daha berrak tahayyül etmemiz için yardım eder. Bu bağlamda distopyalar ve rahatsız edici karanlık evrenleri “iyi yer” “iyi gelecek” hayallerini sekteye uğratma amacı taşıyan modernite düşmanları mı yoksa “katı olan her şeyin buharlaşma” eğilimine karşı yükseltilmiş bir çığlık mıdır, bir kez daha düşünmek gerekir. Ütopyanın soy kütüğü aydınlanma ve rasyonaliteye dayanır. Ütopya, öncesindeki teolojik cennet tasavvurlarından farklı olarak modern düşüncenin ürünüdür.¹ Platon’un Devlet’i de modern öncesi bir ütopya olmasına rağmen rasyonalist felsefenin ürünü olduğunu düşündüğümüzde ütopyacı janrın modernlikle ilişkisinde bir çatlak sayılmaz. Aydınlanmanın kutsadığı akıl ve bilimin üzerinde yükselen modernite sonrası yaşanan dünya savaşları, Nazi deneyimi, holocaust, stalinizm, nükleer felaketler, totalitarizme dönüşen neo-liberalizm, bilime yönelen kuşkucu itirazlarının güncelliğini koruduğunu gösterir. Nietzsche’nin bilimin hakikat iddialarına karşı dünyanın anlamlandırılmayan tuhaflığına, insanın irrasyonelle ilişkisine vurgu yapan şen bilim itirazı distopyacı düşüncenin köklerini oluşturur.² Aydınlanma aklının araçsallığını eleştiren Adorno ve Horkheimer’in itirazları da Nietzsche’nin kuşkuculuğu da yaklaşmakta olan distopyalar çağının sinyallerini verir. Nietzsche ve Frankfurt Okulu’nun aydınlanma aklına dair ortak itirazı hakikatin salt akılla erişilebilir bir şey olduğu iddiasına dairdir.

Distopya, ütopyanın zıddı, anti-ütopya olarak anılır. Ütopya ise bazen “olmayan yer” bazen de “iyi yer” anlamında kullanılır. Lyman Tower Sargent ütopya kelimesinin mükemmel yer olarak tek bir anlama sığdırılmasına karşı çıkarak ütopya kelimesinin üç farklı boyutunun olduğuna işaret eder. Ona göre ütopya kavramı en genel anlamıyla ütopya (oldukça ayrıntılı bir şekilde betimlenen ve genellikle zaman ve mekan içerisine yerleştirilen hayali bir toplum, nötr ütopya), eutopya (iyi bir toplum tahayyülü üzerine kurulu pozitif ütopya) ve distopya (kötü bir toplum vizyonu sunan negatif ütopya) olmak üzere üç boyutlu bir kavramdır.³ Bu bağlamda neyin eutopya neyin distopya olduğu sunulan evreni değerlendiren

¹ Kumar, Krishan, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşıütopya*, Çev. Ali Galip, Kalkedon Yay, İstanbul, 2006, s. 46.

² Nietzsche, Friedrich, *Şen Bilim*, Çev. Ahmet İnam, Say Yay, İstanbul, 2011.

³ Sargent, Lyman Tower, “The Three Faces of Utopianism Revisited”, *Utopian Studies* 5.1, Penn State University Press, 1994, s. 37.

kişinin vizyonuna, dünya görüşüne, entelektüel birikimine, sosyo-kültürel ve ekonomik yapısına göre değişen bir öznellik taşıdığını belirtir. Ütopya kelimesinin çok anlamlılığına vurgu yapan bu açıklamalar bizatihi ütopya evrenlerinin içinden çıkan distopyaları açıklamak için ütopya-distopya zıtlığı üzerine temellenen açıklamalardan, çok daha elverişlidir. Morson da ütopya ve distopyayı beraber ele almamızı sağlayan benzer bir olanak sunarak ütopya ve distopya türlerini bir "ironi" veya "parodi" çatısı altında açıklar.⁴ Morson'a göre sadece ironide bir şeyi hem olumlayabilir hem de olumsuzlayabiliriz. *Boundaries of Genre* adlı eserinde klasik distopyalardan Biz'in aynı zamanda bir ütopya olduğunu, More'un *Ütopya*'sının da aynı zamanda bir distopya olduğunu söyler. İroni aynı zamanda karşıtlıkları birleştirmenin bir yoludur. Jameson da ironi kavramının bize hem ütopya hem de distopya olma fırsatını verdiğini söyler. Hem her ikisi birden olduğumuzu hem de hiçbiri olduğumuzu gösterir. "Havada asılı kalmış bir uzamda son bir an daha durma fırsatını en mükemmel şekilde verir."⁵ Bauman'a göre "Ütopya hayal, distopya kırılıp parçalanarak gerçekleşmemiş hayalden geriye kalan gerçektir." Ona göre ütopyaların hemen hiçbiri demokratik ve çoğulcu değildir çünkü monizm arzusu hepsinde mevcuttur ve bu nedenle zamanla baskı rejimine dönüşme eğilimi gösterirler. Ütopyalar hayaller ve yüksek değerler uğruna yaşananlara göz yumma handikapını barındırırlar.⁶ Zamyatin'in Biz'i sosyalist bir ütopyanın gerçekliğe dönüşürken bir prizma etkisiyle kırılmalara uğrayıp yer yer bozulmuş hali gibidir ki bu kırılmayı yaratan prizma toplumdaki öznelliklerden oluşur. Benzer şekilde Darko Suvin, Zamyatin'in *Biz*'inin ütopya karşıtı bir eser olmadığını savunur. Biz, ütopya geleneğindeki iki eğilimin kavşak noktasındadır. "Biz romanındaki yenilgi romanın kendi yenilgisi değil, okurun kızgın bir şaşkınlıkla düşünce ve eyleme itilmesidir. Biz, Sıcak ve soğuk ütopyalar arasındaki acı bir çarpışmanın belgesidir. Rabelais ya da Shelley'nin Campanella ya da Bacon üzerine bir yargısıdır."⁷ Ütopyayı distopyaya çeviren şey bu öznelliklerin ütopya idealer uğruna yok sayılmasıdır. Ütopyalar monist bir muhayyileden doğup giderek bu monizm arzusundan dolayı totaliterleşerek distopya halini alırlar. Octavio Paz'ın "Gelecek aşkın zamanı değildir, insan gerçekten istediğini şimdi ister. Kim gelecekteki mutluluk için bir ev inşa ederse şimdi için bir

⁴ Morson, Gary Soul, *The Boundaries of Genre*, Austin Texas, 1981, s. 174.

⁵ Jameson, Fredric, *Ütopya Denen Arzu*, Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yay, İstanbul, 2017, s. 245.

⁶ Bauman, *Modernite ve Holocaust*, Çev. Süha Sertabiboğlu, Alfa Yay, İstanbul, 2016, s. 199.

⁷ Suvin, Darko, *Metamorphoses and Science Fiction on the Poetics and History of a Literary Genre*, New Haven and London, Yale University Press, 1979, s. 259.

hapishane inşa eder.”⁸ sözü distopyacı karakterin özetidir. Distopyacı karakter, yüce amaçlar için şimdinin feda edilmesine itiraz eder. Gündelik hayatın rutinindeki mutluluğun peşindedir. Bu nedenle “Karşı ütopyada sıradan hayatın kendisi, ütopyanın, hararetli taraftarlarına görüldüğü kadar uzak ve hasreti çekilen bir ütopya haline gelir.”⁹

Frankenstein’in İronisi

Mary Shelley’nin 1818’de yayımladığı gotik korku eseri *Frankenstein* modern distopyaların öncülü sayılabilir. Aslında Morson’un kavramsallaştırmasıyla hem ütopyayı hem distopyayı içeren bir ironidir. Gerçekleşememiş ütopya hayal kırıklığına uğrayarak distopyaya dönüşmüştür. Frankenstein henüz ütopyalar çağındayken bilimciliğe yapılmış güçlü bir itirazdır. Romanın başkahramanı Victor Frankenstein aristokrat bir aileden gelen kimya ve diğer fen bilimlerinde eğitim almış parlak bir bilim aşığıdır. Bilimsel çalışmalarında önceleri simya ve metafizik soslu yöntemler kullanan Agrippa’nın etkileri görülse de zamanla metafizik etkinin yerini modern bilime bıraktığı görülür. Victor Frankenstein dönemin dogmatik bilim kalıplarına başkaldırma cesareti gösterip ölümsüzlüğün sırrını bulma peşindedir. Yeni bir insan yaratma arzusu, Shelley’nin hiç tanıyamadan kaybettiği annesi Mary Wollstonecraft üzerinden ölümle kurduğu ilişkiyi göz önünde bulundurulduğunda, romanda Victor’ın ölümsüzlük arayışı olarak karşımıza çıkar. Kitabın tam adı “Frankenstein ya da Modern Prometheus”tur; bu tanrısal yaratma arzusu ve ölümsüzlüğün formülü arayışı iç içe geçmiştir. Romanın ana karakteri Victor’ın adı Milton’ın *Kayıp Cennet*’inden gelir. Kitabın başında da *Kayıp Cennet*’ten bir alıntı yer alır.¹⁰ *Kayıp Cennet*’te Victor adı tanrı için kullanılır. Victor’ın bilim arzusu prometheuşçu yaratma arzusuyla iç içe geçmiştir. Yeni ve mükemmel bir insan yaratma peşindedir. Bu nedenle kullandığı bedenlerin aksak ya da yetersiz uzuvlarını daha iyi olanlarıyla değiştirerek yeni bir beden yaratır. Eserin sinemaya uyarlanan versiyonlarının bazılarında bu mükemmeliyet arayışı yaratığın ellerinin bir piyanist elleriyle değiştirilmesi,

⁸ Paz, Octavio, “Development and Other Mirages”, *The Labyrinth of Solitude and The other Mexico*, Çev. Lysander Kemp, Grove Press, New York, 1972, s. 68, Aktaran Kumar, s. 177.

⁹ Kumar, s. 177.

¹⁰ Roman, *Kayıp Cennet*’ten şu alıntıyla başlar:

“Ey Yaratan, ben mi istedim, çamurumdan
Beni, insanı yoğur diye, ben mi yakardım sana
Karanlıktan beni çıkar diye?”

Shelley, Mary, *Frankenstein ya da Modern Prometheus*, Çev. Duygu Akın, Can Yay, İstanbul, 2015.

beyninin bir profesörün beyniyle değiştirilmesi şeklinde görülür. Victor, yarattığı oluşturacak organlar mükemmel olursa ortaya çıkacak insanın da kusursuz olacağına inanır. Nihayet galvanizim deneylerinden devşirdiği yöntemle ölü bedeni canlandırmayı başarır. Ancak ortaya çıkan yaratık kontrolsüzce güçlü ve fiziksel olarak görenlerin aklını kaçırtaçak kadar ürkütücü bir canlı olmuştur. Yaratığın bu korkutucu ve şiddet eğilimli biçimi Victor'ın canına kast etme noktasına gelir ve birbirlerini öldürme arzusuna doğru evrilir. Aslında yaratığın şiddeti bu noktada öz savunmadan fazlası değildir. Çünkü birtakım insanların parçalarından bir araya getirilmiş olsa da yaratığın doğuştan bilgisel veya ahlaki bir hafızası yoktur. Kendisini meydana getiren insanların ahlakından, aklından izler taşımaz. Tümüyle materyalist bir öğrenme süreciyle önce iyiye yönelir sonra yalnızlığı ve ötekiliği nedeniyle kötülüğe meyleder. Buna paralel olarak kitabın 1915 yılındaki sinema uyarlamasının adı da "Ruhsuz Hayalet"tir. Yaratık Shelley'nin babası Godwin'e göre de tüm insanlar gibi doğduğunda ahlaki hislerden ya da toplumsal duygulardan yoksun masum bir *tabula rasadır*. Yaratığın güzellik ve iyiliğe karşılık verecek bir canlı olduğunu genç bir kızın şarkı söylemesinden zevk almasında, tanık olduğu evdeki mutluluk sahnelerine katılmaya özlem duymasında görürüz. Onu canavarlaştıran normalin dışında bir canlı olması, toplumun ötekisi olması nedeniyle maruz kaldığı toplumsal izolasyondur.

"Kimseyle bir bağım ya da ilişkim olmazsa payıma düşecek şey ancak nefret ve kötülük olur. Halbuki başkasından göreceğim sevgi, işlediğim suçların nedenini ortadan kaldıracak ve ben kimsenin varlığından haberdar olmadığı birine dönüşeceğim. Hainliklerimin hepsi tiksindiğim, zorunlu yalnızlığımın ürünü. Dengim olan biriyle yaşadığımda erdemlerim mutlaka ortaya çıkacaktır. Hassas bir varlığın yakınlığını hissettiğimde, şimdiki halimle dışında kaldığım hayat zincirine ve olaylara bağlanabileceğim."¹¹

Yaratık dünyaya atılmış başıboş bir gezgin gibi kendine bir yurt ve yaşam alanı arar. Bir evin eklentisine sığınarak orada yaşayan insanların hayatlarını gözlemler gizlice. Bu sırada okumayı, konuşmayı ve insana dair gündelik pek çok bilgiyi tamamen gözlemleyerek öğrenir. Oradaki insanlara gizlice yardım eder çünkü insanların ondan korktuğunun farkındadır ve kendini uzunca bir süre saklanmak zorunda hisseder. Ev sakinleriyle karşılaşma anında insanların ona karşı tepkisi ise

¹¹ Shelley, 2015, s. 180.

korkutuculuğu ve ötekiliği nedeniyle yine onun canına kast edecek kadar şiddet yüklüdür. Bu ana kadar yaratığın şiddet ve kötülükle ilişkisi tümüyle öz savunma ile sınırlıyken, insanlarla dost olmaya ve onlara yardım etmeye çalışan bir karakterken, bu andan itibaren bu dünyada bir yeri olmadığını fark eder ve yıkıcı şiddetini onu yaratan ve bu dünyada bir başına bırakan yaratıcısı Victor'a yöneltir. İnsanlar arasında eş, arkadaş edinemediği için Victor'dan kendisine bir eş yaratmasını ister. Onunla Kuzeyde bir yerlerde herkesten uzak bir yaşam sürmektir tek istediği. Victor yeni bir canavar yaratmak istemediğinden yaptığı şeyin nasıl büyük bir hata olduğunu fark ederek bu talebi sonuçsuz bırakır ve ikisini de yok edecek sona doğru hızla sürüklenirler. Victor, yaratığa bir isim dahi vermemiştir. Onu yaratıp öylece yalnızlığına mahkûm etmiştir. Yaratık Victor'dan hesap sorduğu anlarda sürekli bu yalnızlığın ve ötekiliğin altını çizer. Canavar, Frankenstein'a birbirlerine "ancak ikisinin birden yok olmasıyla çözülecek bağlarla bağlı" olduklarını söyler. Yaratığın acılarını dindirecek şey yaratıcısının ve kendisinin yok olmasıdır. Frankenstein, yasaklı bilgilerin sınırlarını zorlamanın, tabuları yıkmanın bir felaketi ya da nemesisinden çok daha fazlasıdır. Frankenstein'ın ve tüm sevdiklerinin sonunu getiren yaratıcı arzu kendi başına romandaki felaketlerin sorumlusu değildir. Olayları bir distopyaya dönüştüren kırılma noktası Frankenstein'ın yarattığı yeni insanla ne yapacağını bilememesidir. Aslında onu dünyaya salmakla sorumluluğu bitmemiştir. Toplum yararına yapılan bilimin yerine getirmesi sorumlulukla paralel olarak yaratığın bu dünyada yaşayacağı koşulları hazırlamak da yaratıcının görevidir.¹² Bu nedenle Frankenstein bir gotik korku hikayesinden çok daha fazlası, bilimin amaç- işlev ilişkisi bağlamında tehlikeli yollarına dair bir uyarıdır.

Shelley'nin bu kusursuz kurmacasında Victor'ın yaratma ve bilim arzusu bir ütopya olarak resmedilirken ütopyanın gerçekliğe dönüşmüş hali herkes için tam bir distopya halini almıştır. Ütopyanın hayal kırıklığına uğrama nedeni yaratığın öznelliğini yok saymasıdır. Victor onu sadece yaratmıştır, dünyaya düştükten sonra ne olacağıyla ilgilenmemiştir, ona bir isim bile vermemiştir. Bu nedenle Shelley'nin eseri modernite ve modern bilim anlayışının 20. yüzyıl itibarıyla postmodern çağın ihtiyaçlarına cevap veremeyen bir ütopyadan distopyaya

¹² Nitekim yaşanan korkunç olaylardan sonra, Frankenstein ölmeden önce nihayet şu cümleleri kurabilmiştir: "Hezeyana kapıldığım bir dönemde akıl fikir sahibi bir yaratığa can verdim ve onun mutluluk ve refahını elimden geldiğince sağlamakla yükümlüydüm. Bu benim sorumluluğumdu ancak onun da ötesinde bir şey vardı; kendi türüne karşı görevlerim benim için daha önemliydi, çünkü orada daha büyük bir mutluluk ya da keder söz konusuydu." Shelley, s. 260.

evrilen kırılma noktasının en erken uyarılarından biridir. Tümel, ideal uğruna yaratığın tikelliği göz ardı edilmiştir. Distopya modernizmin yetmediği sonunun geldiği post modern dünyada hala modernizme ilerlemeye ve tekçiliğe dayalı ağlar kurulduğu bir yer ve zamandır dolayısıyla modernizmin bir krizidir. Jameson bu krizi okurken içinde bulunduğumuz şeyin belki distopya değil postmodern çokanlamlılığın önünü kesen, farklı biçimlere sahip ilerleme ve çözüm olasılığını engelleyen bir kesinlik olarak tarif eder.¹³ Huxley, insanların vatandaş kimliğinde eritilmesinin onları önce kusursuz insanlar sonra da tatminsiz vatandaşlar haline getirdiğini söyler. Örgütlü endüstriyel devlet içinde insanların vatandaştan başka bir şey olmalarını, tam insan olmalarını engelleyen bir düzen yarattığımızı bu tatminsizliğin de onları kötü vatandaşlardan oluşan bir uzmanlar yığına dönüştürdüğünü vurgular.¹⁴ Distopyacı düşünce de tam bu noktada ortaya çıkmıştır Frankenstein'in trajedisi de bu tam olamayan insanın alegorik bir anlatımıdır.

Hukukun Ütopyası ve Distopyası

Hukukun bilgi kuramsal temeline dair problemler de bilim alanının ütopya-distopya arasında salınan epistemeolojik gelgitlerinden muaf değildir. Hukuk bilgisi de hakikat iddiasını içerdiği noktada post modern çokanlamlılığa cevap vermekte zorlanan distopya evreninin kapısını aralar. Hukuku salt adalet üzerinden tanımlayan rasyonalist yaklaşımlar ve doğal hukuk doktrini iyi toplum, iyi yer arayışında olan ütopya karakterin tipik bir temsilidir.¹⁵ Adalet kavramının sosyal teoriden bağımsız kendinde bir şey olmadığı gerçekliği karşısında hukuku, adil olan, olarak nitelendiren bakış açısı monist bir adalet fikriyle buluştuğunda bir distopya hukukuna kapı aralar. Çünkü salt rasyonalist bir adalet arayışı tarihten, toplumdaki ve siyasetten kopuk bir hukuk yaratmakla maluldür. Krishan Kumar, çok fazla Platon ve tümden gelimci mantık etkisi altında olan ütopyanın temel probleminin bu tarz *kuşkusuz* rasyonalizm olduğunu vurgular. Modern bir ütopyanın ya da iyi düzenin dayandığı aklın bilimsel, deneyci ve denemeci bir akıl

¹³ Jameson, Fredric, "Bir Yöntem Olarak Ütopya Ya da Gelecek Tasarrufları", Çev. Esma Kartal/Nazmi Ağıl, İçinde: *Ütopya Distopya Tarihsel Olasılığın Koşulları*, Der. Michael D. Gordin/Hellen Tilley/Gyan Prakash, Koç Üniversitesi Yay, İstanbul, 2017, s. 26.

¹⁴ Huxley, Aldous, "Education", *Proper Studies*, London: Chatto & Windus, 1927, s. 19.

¹⁵ Doğal hukuk doktrini hakkında bkz: Keyman, Selahattin, "Tabii Hukuk Doktrininin Epistemolojik Tahlili", *AÜHFD*, Cilt 47, Sayı 1, 1998, s. 17-36.

olması gerektiğine işaret ederek modern bir ütopyanın “filozofu değil, bilimsel felsefeyi” kral yapması gerektiğini söyler.¹⁶

Hukukun kaynağını, hukuk koyan özne olarak yasa koyucu iradeye indirgeyen pozitivist yaklaşım ise rasyonalist teorilerde problemlili olan kesinlik ve belirlilik iddiasıyla modern hukukun en çok taraftar bulan metodolojilerindedir.¹⁷ Hukuk devleti, hukuki kesinlik, belirlilik, öngörülebilirlik ilkeleri modernite ile birlikte revaçta olan pozitivist epistemoloji ile inşa edilen kurumlardır. Pozitivizmin yan yana anıldığı kurumlar olarak bilimcilik, kesinlik ve öngörülebilirlik 20. yüzyılın getirdiği çok anlamlı dünyada distopyaların totaliter ham maddeleri haline gelmiştir. Bu bağlamda egemenin hukuku değerden bağımsız olma iddiasıyla kesinlik uğruna yüceltilmiştir. Ancak bu noktada hukuka biçimsel yaklaşımlarda dahi öze ilişkin bir araçsal amaç yer aldığı gerçeği göz ardı edilmektedir. Hukuksal biçim tercihinin de arkasında da belli amaçlar vardır. Hukuki biçim içeriğin veya özün belirlenmesinde etkili olmaktadır.¹⁸ Hukuki biçimcilik de bu nedenle hem tümele ilişkin değerler deposuna hem de hukuki hakikat iddiasına sahiptir. Bu da hukuk epistemolojisinde monist bir ütopyacı tavrın işaretleri olarak okunabilir. Egemenin hukukunun değerden bağımsız, tarafsız, nesnel bir hukuk olduğu varsayımı hukukun kendisini bir ideoloji haline dönüştürür. Liberal hukuk ideolojisi tam da bu hukukun kesinliği ve belirliliği iddiası üzerine kurulmuştur. Bu kesinlik iddiası hukuk bilgisinin hakikatine dair bir öngörü içerdiği için sonuçları bakımından hukuku değerle ele alan rasyonalist yaklaşımlar gibi ütopyacıdır. Hukuki pozitivistin ütopyası modernite ütopyasıyla benzerdir. Bu ütopyanın distopyaya evrilmesine neden olan kırılma noktası, hukuka dair biçimsel yaklaşıma duyulan kuşkusuz güvendir.

Hukuka dair bu iki ütopyacı yaklaşım hukukun ne olduğunun bilgisine sahip oldukları iddiasındadır. Hukukun Frankenstein’a benzeyen prometheusçu idealinin bir boyutu bu hakikat iddiasıdır. Diğer boyutu ise hukukun kişileri haklarla donatarak özne haline getirip sonra öznelliklerini görmezden gelmesidir.

¹⁶ Kumar, s. 356.

¹⁷ Hukuki pozitivistizm hakkında bkz: Keyman, Selahattin, “Hukuki Pozitivistizm”, *AÜHFD*, Cilt 35, Sayı 1, 1978; Ozansoy, Cüneyt. “Bilimde Değer Sorunu ve Pozitivistizm İlişkisi Üzerine Bazı Gözlemler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 47/1-4: 37-48, 1998; Akbaş, Kasım, Hans Kelsen: “Hukukun Saf Kuramı”, İçinde: *Çağdaş Hukuk Düşüncesine Giriş*, Kasım Akbaş/Melike Belkis Aydın/Sevtaç Metin/Ertuğrul Uzun, İthaki Yay, İstanbul, 2015.

¹⁸ Kennedy, Duncan, “Form and Substance in Private Law Adjudication”, *Harvard Law Review*, 89: 1685-1778 (1975-1976), s. 1710, aktaran: Akbaş, Kasım, *Hukukun Büyübozumu*, Notabene Yay, Ankara, 2015, s. 46.

Hukukun yarattığı vatandaş bir kısım haklara sahip olup diğerlerinden yoksun olmak bakımından Frankenstein'ın yarattığına benzer bir tam insan olmama haline işaret eder. Her şeyden önce "hakka sahip olma hakkı"nın talep edilmesi bu nedendir. Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları*'nda söz ettiği "hakka sahip olma hakkı" kavramının, yeni Evrensel İnsan Hakları Bildirge'sinde sıralanan değerlere ulaşmakta anahtar bir rol oynadığını söyler. Topluluğa katılım sağlanmadıkça kendi başına hak iddiasının bir anlam ifade etmeyeceğini savunur.¹⁹ Bu bağlamda topluma katılımı ve tam insan olmayı sağlamayan hukuk, yarattığını yalnızlığa mahkûm eden Frankenstein ile aynı safta yer alır. Douzinas hukukileşmenin insan hayatının her alanını kapladığı bir toplumda hakların sayısı ve içeriği büyüye de vadedtiği mutluluğun dramatik bir şekilde azalacağını söyler.²⁰ Çünkü kimlik, ötekinin tanınmasıyla ve onunla birlikte inşa edilen bir süreçtir. Bu her şeyden önce çelişkilerle dolu insan yapısının bir neticesidir. İnsan haklarının görünürde başarılı olduğu ve arzuların yasalaştırıldığı durumlarda bile farklı nedenlerden ötürü başarısızlığa mahkum bir ütopya gibidir. Başka bir deyişle "Her arzunun potansiyel bir hak olduğu bir toplumda yasaklamak yasaktır."²¹ Hukuk tıpkı Frankenstein gibi bir insan yaratma faaliyetidir. Özellikle insan haklarının dünya kurucu karakteri ontolojik bir özgürlük mücadelesi zemininde ilerler ve hukuk bunu iktisap ettiği andan itibaren yeni kalıplara/haklara sahip yeni bir insan yaratır.²²

Hukukun ütopyacı eğilimlerinin monist bir yapıya indirgenerek distopyaya dönüştürülmesinde egemen başroldedir. Hukuk metodolojisindeki ütopyacı yaklaşımlar ise bu distopya evreninin kurulmasına hizmet etme potansiyeli taşır. Doğal hukuk anayasama gücünün aşkın ve doğal yapısına kapı aralar. Pozitivizm ise egemenden başka anayasama gücü olamayacağını savunur. Bu bağlamda son kertede ikisi de sonuçlar bağlamında aynı kapıya çıkar. Egemen hukuk koyan ve hukuk koruyan şiddeti elinde bulundurarak iki türlü bir yaratım faaliyetinde bulunur.²³ Hukuk koymak kendi başına bir yeni insan yaratımının cisimleşmesidir. Doğal hukukun derdi amaçların adilliyetidir ve bu yolla amaçların haklılığı aracılığıyla araçları meşrulaştırmaya çalışarak bu yaratım faaliyetinde bulunur.

¹⁹ Arendt, Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları/2 Emperyalizm*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yay, İstanbul, 2016, 9. Bölüm, s. 255-293.

²⁰ Douzinas, *İnsan Haklarının Sonu*, Çev. Kasım Akbaş/Umre Deniz Tuna, Dipnot Yay, Ankara, 2018, s. 355.

²¹ Douzinas, s. 347-349.

²² Douzinas, s. 374.

²³ Benjamin, Walter, "Şiddetin Eleştirisi Üzerine", Çev. Ece Göztepe, İçinde: *Şiddetin Eleştirisi Üzerine*, Metis Yay, İstanbul, 2014, s. 19-43.

Pozitif hukuk ise araçların hukuka uygunluğu aracılığıyla amaçların adilliğini ve haklılığını savunur.²⁴ Hukuk koruyan şiddetin işlevi ise bu hukukun bizatihi öznelerin en özel alanlarına kadar dayatılmasıdır. Bu bağlamda egemen, şiddet ile hukuk arasında geçişken ama çoğu zaman görünmez bir alanda konumlanmıştır. Agamben'e göre "Egemen, şiddet ile hukuk arasındaki belirsizlik noktasıdır, şiddetin hukuka karıştığı ve hukukun da şiddete bulaştığı eşiktir."²⁵ Canavarın akibetinin belirsizliği hukukun yarattığı öznenin belirsizliğiyle benzerdir. Agamben, Emmanuel Sieyes'in "Anayasa her şeyden önce bir anayasama gücünü kabul eder." ifadesinin yola çıkarak anayasama gücü ve anayasal güç arasındaki belirsizliği şöyle deşifre eder: "Anayasa kendisini anayasama gücü olarak koyutluyor ve bu suretle de egemenliğin paradoksunu en açık bir biçimde ortaya seriyor. Egemen iktidar, tıpkı kendisini doğal durum olarak koyutlaması ve bu şekilde de, yasal durum ile girilen bir yasaklama ilişkisi aracılığıyla yasal durumda da var olması gibi, burada da, hem anayasama gücüne hem de anayasal güce girecek şekilde kendisini ikiye bölüyor ve bu iki güç arasındaki belirsizlik alanına yerleşiyor."²⁶ Agamben esas kritik sorunun anayasama gücünün anayasal güçten nasıl kesin bir biçimde ayırt edileceği olduğunu vurgular. Buna tarihten verdiği örnek Nazi Partisi ve Leninist Parti'dir. Bu iki örnek de "kendilerini, anayasal gücün yanında var olan bir anayasama momentinin koruyucuları olarak sunuyorlar... Devlet partisinin devletin kendisinin aynısı olarak ortaya çıkmasıyla sonuçlanan bu yapı, anayasama gücünün nasıl idame ettirileceği sorusunun paradoksal ve ilginç bir teknik-hukuksal yanıtı olarak düşünülebilir."²⁷ Anayasama gücü sadece egemeni mi kast etmektedir yoksa bundan fazlası mıdır? Anayasama gücü anayasal güce dönüştüğü noktada "hukuk benim" der ve dışarıda bıraktığı ötekilerle kendi dışsallıklarını yaratır. Agamben'e göre kutsal olanla murdarın arasında geçişken ve belirsiz ve müphem bir sınır vardır. Hukukun belirsizliği ve kutsallığının da böyle kol kola bir ilişkisi vardır.²⁸ Bu bağlamda anayasama gücü ya da egemen, insanı haklarla donatırken anayasal gücü de elinde bulundurma potansiyeline sahip kaygan bir zeminde ilerler. İnsanı hak sahibi yaparken bir taraftan bu hakları sakatlayacak anayasal gücü elinde bulundurabilme riski taşır. Bu belirsizlik noktasında hukuk koyan şiddet de hukuk koruyan şiddet de yaratıcı gücünü Frankenstein'ın kullandığı gibi kullandığı noktada distopya evrenine sürüklenmiş oluruz. Yaratığın bir bedene kavuşturulup dünyaya salınması gibi

²⁴ Benjamin, s. 20-21.

²⁵ Agamben, Giorgio, *Kutsal İnsan*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay, İstanbul, 2017, s. 44.

²⁶ Agamben, s. 55.

²⁷ Agamben, s. 57.

²⁸ Agamben, s. 94.

haklarla donatılıp dünyaya salınan bireyler artık bu söylemsel belirsizliğin içinde tıpkı yaratık gibi kendine huzurlu ve özgür bir yaşam alanı arayan, haklarını arayan bireylerdir.

Hukukun belirsizliği, hukukun kaynağına dair epistemolojik boşluk, hukukun araçsallığı tam da ütopya distopya arasındaki o ince çizgide yer alır. Yargıçtan yargıca değişen değerler değişen hukuk pratiklerini doğurur. Kimi ütopya vizyonu gibidir kimi distopya. Hedefleri itibarıyla evrensel hukuk, insan hakları gibi monist bir yapı arzulayan hukukun hayallerinin gerçeklikle kırıldığı noktada distopya dünyası başlar. Eleştirel hukuk çalışmaları tam bu noktada hukuk alanında yeni bir epistemolojiye ihtiyaç olduğunun farkına varan ilk hukuk kuramı olarak göze çarpar.²⁹ Bu yeni epistemoloji ise kurumsal bilgilerin tarafsız ve ideoloji dışı olarak ve salt mantıksal çözümlenişi olarak ele alındığı mantıksal pozitivizmin reddine dayanmaktadır. Eleştirel hukuk çalışmalarının beslendiği kaynak ise Frankfurt Okulu'nun eleştirel çizgisidir. Frankfurt Okulu'nun bilgi kuramsal temeli bilimsel bilginin toplumsal, tarihsel, ekonomik değişkenlere bağımlı olduğu savıydı ve mantıksal pozitivizmin yerine diyalektik yöntemi öneriyorlardı. Eleştirel hukuk çalışmalarının hukuk bilgisine yaklaşımı da buradan yola çıkıyordu.³⁰ Bu epistemolojiyle paralel olarak eleştirel hukuk çalışmaları hukukun belirsiz bir yapı olduğu, taraflı olduğu ve hukukun hem bir ideolojisi olduğu hem de kendisinin bir ideoloji olduğunu tespit eder.³¹ Bu tespit Radbruch'un hukuk tanımlama denemesinde değindiği çoklu apriori değerleri barındıran ancak bu apriorilerin göreliliğine vurgu yapan tümevarımsal olarak elde edilmeyecek hukuk anlayışının, olguların ve tarihin deney tüpünde berraklaştırılmış hali olarak da görülebilir.³²

Hukukun tanımlanmasındaki güçlük ütopyanın tüm öznellikleri kapsama güçlüğüyle benzerdir. Bu nedenle eleştirel hukuk çalışmaları yeni bir hukuk kuramı inşa etmez kritikler hukukun büyüsunü bozup ve maskesini düşürür.³³ Bu büyü bozumu hukuk devleti, hukukun belirliliği ve kesinliği gibi varsayımları

²⁹ Hukuki realizm de benzer savlarla bir hukuk eleştirisi geliştirse de eleştirinin epistemolojik olarak tutarlı bir biçimde ortaya konması bakımından eleştirel hukuk çalışmalarının öncülüğüne vurgu yapılmıştır.

³⁰ Akbaş, Kasım, *Hukukun Büyübozumu*, Notabene Yay, Ankara, 2015, s. 66-68.

³¹ Akbaş, s. 75.

³² Radbruch, Gustav, "Hukuk Kavramı", Çev. Melike Belkıs Aydın, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.1, Sayı 2, 2015 Yaz.

³³ Akbaş, s. 22.

ideoloji yüklü kavramlar olduğunu ortaya koymakla başlar.³⁴ Örneğin Tushnet'e göre hukuk devleti kuramı adaleti siyasetten ayırmaya yarayan bir araç olarak kullanılmaktadır.³⁵ Unger de formalistlerin hukukun belirli olduğuna dair iddiasının altında hukukun ideolojiden ve felsefi ayrımlardan bağımsız ele alınabileceğine dair inancın yattığını savunmaktadır. Ancak Unger'a göre hukuka dair her iddianın altında bir "doğru toplum" varsayımı yer alır.³⁶ Yani her hukuk yaklaşımının altında birtakım ütopyacı iyi toplum kabulleri vardır. Hukuk, değerler üzerine inşa edildiği ideolojiktir. Bu ideolojinin içeriği egemen ideolojinin bir yansımasıdır ve hukuk bu sayede mevcut toplumsal düzenin meşruluğunu yeniden üretir. Eleştirel hukuk kuramcılarına göre hukukun adalete ya da hakkaniyete ilişkin birtakım nesnel standartlara bağlı bir yapısı yoktur. Hukuk normları genel geçer ahlaki değerler taşımazlar. Hukuk daima kendi eleştirisini üretir ve bu eleştiride yeni adalet eski adaletsizliği unuttur. Hukuka dair bu eleştiri biten bir süreç değil sürekli ve hukukun kendisini hem yeren hem de besleyen bir süreçtir.³⁷

Hukukun ideolojik bir şey ve kendisinin de bir ideoloji olduğu iddiası esasında ilk kez eleştirel hukuk çalışmaları tarafından dile getirilmemiştir. Marksizme ve onun eleştirel hukuk çalışmalarına etkisine ayrı bir parantez açmak gerekir. Marksizm hukukun sınıfsal ve ideolojik kimliğini, taraflılığını en açık şekilde çok önceden ortaya koymuştur. Ancak eleştirel hukuk çalışmalarının Marksizmden etkilendiği aşikâr olsa da Marksizmden farklı bir epistemolojiden beslendiğini söylemek gerekir. Eleştirel hukuk çalışmaları hukuk eleştirisini epistemolojik bir itiraza dayandırır. Yaklaşımları mantıksal pozitivizmin ve bir ölçüde rasyonalist felsefenin reddi üzerine kuruludur. Modern bir düşünce olarak Marksizmin bilimsellik iddiasının en temelinde ise aydınlanma aklına duyulan güven yer alır. Engels, ütopyacı sosyalizm ile bilimsel Marksizm arasına net bir sınır çizmeye çalışmıştır.³⁸ Benzer şekilde Marx da sosyalist bir geleceğin bir ütopya değil tarihsel olarak kaçınılmaz bir son olduğunu bilimsel olarak savunur. Lenin'e göre de sosyalizm bir ütopya değildir. Ona göre Marx'ta sosyalist toplumu bir hayal

³⁴ "Hukukun büyübozumu" kavramı için bkz. Akbaş, 2015.

³⁵ Tushnet, Mark, "Truth, Justice and American Way: An Interpretation of Public Law Scholarship in the Seventies", *Texas Law Review*, 57: 1307-1359, s. 1350, Aktaran: Akbaş, 2015, s. 58.

³⁶ Unger, Roberto Mangabeira, *The Critical Legal Studies Movement*, Verso Books, London, 2015, s. 564.

³⁷ Douzinas, 2018, s. 361.

³⁸ Engels, Friedrich, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Çev. Öner Ünalın, Sol Yay, Ankara, 1974.

dünyası üzerine inşa etme fikri yoktur. Sosyalizmin bir taslağı yoktur ve ancak son şeklini alana kadar sosyalizmin neye benzeyeceğini bilemeyiz.³⁹ Ancak ütopyacılık ve sosyalizm arasındaki ayırım o kadar da net değildir. Modern ütopyalar aydınlanmanın aklının sağduyuyla kullanıldığı durumda toplumu kaçınılmaz olarak ve sürekli geliştireceği inancı üzerine yükselir. Bu nedenle Marx ve Engels'in bilime ve rasyonaliteye dair inançları modern ütopyacı düşünceyle göbekten bağlıdır.⁴⁰ Öte yandan Marx'ın komünist topluma dair fragmanlarında da bazı ütopyacı öğeler bulunduğu söylenmektedir.⁴¹ Eleştirel hukuk çalışmaları ile Marksizmin yöntemsel olarak ayrıldıkları nokta da burasıdır. Çünkü eleştirel hukuk çalışmaları bilimsel Marksizmden ziyade, bilimin ve aklın ütopyacı bir misyonla ele alınmasına karşı çıkan Frankfurt Okulu düşünürlerinin eleştirel teorisinden beslenir. Özellikle Adorno ve Horkheimer'da aydınlanmanın kendisine duyulan kuşku, sosyalizmin kaçınılmazlığına karşı kuşku biçiminde görülür. Aydınlanmanın Diyalektiğinde aydınlanma aklı ile iktidar arasındaki ilişkiye ve araçsal akla dair eleştiriler aydınlanma aklının özgürleştirici değil köleleştirici de olabileceği uyarısıdır aynı zamanda.⁴²

Marksist literatürde sosyalist toplum vizyonu içinde devlet gibi hukukun da ortadan kalkacağı varsayımı yaygındır.⁴³ Bu açıdan da eleştirel hukuk çalışmalarının hukuka dair gündemleri ile Marksizmin hukuka dair öngörülleri arasında farklılıklar vardır. Eleştirel hukuk çalışmaları geleceğin toplumuna, geleceğin hukukuna dair bir öngöründe bulunmaktan yahut yeni bir hukuk kuramı önermekten çok var olan hukukun taraflılığı ve ideolojik karakterinin açığa çıkarılması ile meşguldür. Bu bağlamda verili koşullarda hukukun bilgisine sosyolojik yaklaşımı dahil ederek hukukun tüm boyutlarıyla kavranmasını hedefler. Hukukun sönümlenmesi yahut ortadan kaldırılmasına dair bir iddiaya sahip değildir. Andrew Fraser hukukun salt bir baskı aracı olarak sunulmasının ve hukukun ortadan kaldırılmasını hedefleyen Marksist yaklaşımların mevcut özgürlük krizinin çözümüne bir katkı sağlamayacağını söyler. Liberal hukuk tarafından örülen "yanlış bilinç" in ortadan kalktığı toplumsal formda adalet hakkaniyet otorite düzen gibi sorunların kendiliğinden çözülemeyeceğine vurgu

³⁹ Buber, Martin, *Paths in Utopia*, Çev. R. F. C. Hull, Beacon Press, Boston, 1958, s. 115.

⁴⁰ Booker, M. Keith, "Ütopya, Distopya ve Toplumsal Eleştiri", Çev. Oğuz Tecimen, 2018, <https://oggito.com/icerikler/utopya-distopya-toplumsal-elistiri-m-keith-booker/5746>

⁴¹ Kumar, s. 94- 96.

⁴² Booker.

⁴³ Pasukanis, Evgeny, *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, Çev. Onur Karahanoğulları, Birikim Yay, İstanbul, 2011.

yapar.⁴⁴ Bu bağlamda distopyacı hukukun tipik örneği Marksizmden ziyade eleştirel hukuk çalışmalarıdır. Gerçekliği tüm çıplaklığıyla açığa çıkarmayı hedeflemesi ve içeriğinde ütopyacı ideallere yer vermemesi bakımından tam bir hukuk distopyasıdır. Eleştirel Hukuk Çalışmaları'nın derdi yeni bir insan yaratmak değil, Frankenstein'ın yaratığının yalnızlığını fark edip bu yalnızlığa verili koşullar bakımından deva olabilmektir. Roman, yaratık ve Frankenstein'ın ikisinin birden ölümüyle son bulur. Yaratığı dünyaya saldırdığı idealler sonuçta hem yaratığın hem yaratıcının sonunu getirmiştir. Bu bağlamda romana biçilen son Marksizmin hukuka biçtiği sona da benzetilebilir. İkisinin birden yok olacağı bağlarla birbirlerine bağlı olan yaratık-yaratıcı diyalektiği Marksizmin hukuk öngörüsüne uyarlandığında hukukun ve mevcut insanın ikisinin birden yok olması olarak yorumlanabilir. Ancak bu savın doğrulanması sosyalist toplumun yeni bir hukuk yani yeni bir Frankenstein yaratmayacağı varsayımının doğrulanabilmesine bağlıdır. Nihayetinde bu distopya Marksizmin ütopyasıdır.

Distopyadan Çıkış ya da Distopyaya Rağmen Var Olmak

Hukukun egemen şiddeti ile gerçekleştiği toplumsal formasyonda ütopyadan distopyaya zorunlu bir geçişten söz etmek kehanet olmasa gerek. Modernizm sonrası fakat modern bir yeni ütopyadan söz etmek mümkün müdür bu da tartışmalıdır. Bu noktada alacağımız pozisyon distopyadan çıkış yahut distopyaya rağmen var olmaya dair taktikler olabilir. Jameson'ın yeni ütopyalar için önerdiği toplumsal eşitlik ve evrensel haklar gibi ham maddeler bugünün ütopyaları için hala geçerliliğini korumakla birlikte yeterli değildir. Artık tek bir topluluk ve tek bir hayat, tek bir insan yoktur. 21. Yüzyıl için yeni bir ütopya ya da daha iyi bir gelecek kurgulanacaksa bu gerçeklik üzerine inşa edilmelidir. Jameson'un ütopyanın ham maddesi olarak bahsettiği öğeler 21. Yüzyılın toplumsal ve siyasal yapısında artık çok çeşitlidir.⁴⁵ Çoğunlukla bölünmüş ve bazen uzlaşmaz nitelikteki ham maddeler yığını söz konusudur. Ütopyacı arzusunun tüm korkularına rağmen Jameson, geleceğin ütopyalarının sosyalizmden ayrıştırılarak düşünülmemeyeceğini, yeni ütopyaların temelinde olan değerlerin ya da kendi değişimiyle ham maddelerin, toplumsal ve ekonomik eşitlik ve evrensel haklar temelinde yükseleceğini söyler.⁴⁶ Adorno'ya göre ise ütopyanın ütopya adını almasını sağlayan tek bir kategoriden söz edilemez. Ütopyaların temelini oluşturan

⁴⁴ Fraser, Andrew, "The Legal Theory We Need Now", *Socialist Review*, 40-41: 147-187, 1978, s. 147-148.

⁴⁵ Ütopyanın ham maddesi hakkında bkz. Jameson, 2017, s. 33.

⁴⁶ Jameson, 2017, s. 267.

mutluluk, özgürlük gibi kategorilerin hiçbiri tek başına bir modeli ütopya yapmaya yetmez. Bunun yanı sıra Adorno da Bloch da ütopyaların en derin ve en meşru kökünü ölüm korkusunu aşmak olarak tespit eder. Adorno'ya göre ölüm korkusundan arınmış prangasız bir hayat anlayışı olmadan ütopya fikrinin hiçbir şekilde düşünülmesi mümkün değildir. Her ütopyada derin birtakım çelişkiler vardır ve ölümü yenmeden herhangi bir ütopyanın tasarlanamaz.⁴⁷ "Pozitif tarzda bir ütopya resmi çizilmesi mümkün değildir. Ütopyanı yalın bir biçimde betimleme veya resmetme yönündeki her girişim, yani o şöyle olacak diye her anlatma girişimi, ölüm antinomisinden kaçınma ve sanki ölüm var değilmiş gibi ölümü yenmekten söz etme yönünde bir girişim olacaktır."⁴⁸ Bu nedenle gerçekte ütopyadan ancak negatif tarzda söz edilebilir. Bloch, Brecht'in "Bir şeyler eksik" ifadesine atıfla Marksizmin tüm boyutlarıyla tam olarak gerçekleştiği bir düzlemde bile özgür, mutlu ve tam bir yaşamın yalnızca bir koşulu olduğunu söyler.⁴⁹ Bir şeyler hep eksiktir. O nedenle bugünün ütopyası özellikle insan hakları söz konusu olduğunda ütopyadan çok bir aporia niteliğindedir.⁵⁰ Yapılması gereken ütopya inşasından vazgeçmek değil bu uğraşın aporetik ya da Bloch'un terminolojisi ile söylersek bir "güven" değil "umut" üzerinde yükselmesi gerektiğini kabul etmek gerekir. Çünkü güven kuşkusuz ve koşulsuz bir teslimiyeti ifade ederken umutta daima bir şüphe kategorisi ve hayal kırıklığına uğrama ihtimali vardır. Umut, emin olmamayı ve tehlikeyi de içerdiği için güvenin karşıtıdır. Fakat aynı zamanda en kötü ve karanlık anlardan bile aydınlığa çıkışa dair çaba sarf etme motivasyonunu barındırır.⁵¹ Ütopyanın ancak bir umut olduğu kabulü ona itibarını teslim etmeyi sağlarken aynı zamanda haddini de bildirmenin bir yoludur. Ancak şimdi ve burada olacıklardan konuşurken ve şimdinin devasını

⁴⁷ Adorno, Theodor W./Bloch, Ernst/Krüger, Horst, "Bir Şeyler Eksik, Ütopik Özlemin Çelişkileri Üzerine", Çev. Hakkı Hünler, İçinde: *Defter*, Sayı 42, Kış 2001, s. 158-160.

⁴⁸ Adorno/Bloch/Krüger, s. 161.

⁴⁹ "Eğer içerisinde ölüme bütünüyle karşıt olarak açlığın ve dolaysız ihtiyaçların doyurulduğu böyle bir dünya olsaydı, eğer sonunda bu dünyanın tamamen 'soluk olmasına izin verilse' idi ve o özgürce kurulsaydı, bunun sonucunda ortaya çıkacak olan, yalnızca şurada buradaki varoluşa ilişkin yavan sözler, şiirsellikten yoksun şeyler ve birtakım beklentisizlik ve perspektifsizlik olmayacak, ama aynı zamanda hayatını kazanma özgürlüğü yerine hayatını kazanmaktan özgür olma olacaktı ve bu Brecht'in 'Bir şeyler eksik' şeklindeki özlü ifadesinin anlamını oluşturacak şekilde ütopya adına dolu dolu ümitli bir bekleyişe ve belirleyici güdüye bir yer açacaktı... Bu yüzden, en aydınlatıcı formunda meydana çıktığında ve tam bir gerçekleşimi içerisinde öngörüldüğünde bile, kendi tamlığını kazanmış Marksizm, özgürlük, mutluluk, mümkün gerçekleşim içerisindeki bir hayatın, içerikli bir hayatın yalnızca bir koşuludur." Adorno/Bloch/Krüger, s. 166.

⁵⁰ Douzinas, 2018, s. 372.

⁵¹ Adorno/Bloch/Krüger, s. 168.

ararken mevcudun karanlığından ve hayal kırıklığından hareket etmek zorunludur. Başka bir deyişle distopyayı aşmak ancak onunla yaşamayı bilmekle mümkün olabilir. Bu bağlamda eleştirel çizgiden hareketle hukuku ve hakları incelerken ütopyacı tahayyüllerden uzaklaşıp, hukukun siyasetten bağımsız olmadığını, taraflı ve belirsiz bir yapı olduğunu tespit etmek yapılacak ilk hamledir. Frankenstein'ın ütopyası distopyayla malul olduğuna göre yeni bir Frankenstein yaratmadan önce dünyaya salınan yaratığın yalnızlığına, ötekiliğine çare bulmak elzemdir.

Frankenstein'ın trajedisi, yok sayılma ve düzen dışına, haklar alanı dışına itilmenin distopik evrenine açılır. Peki distopyadan çıkış mümkün değilse burada ve şimdi distopyaya rağmen yaşamak nasıl mümkündür? Başka bir ifadeyle haklara sahip olamayan insanlar yaratan hukuktan hakları talep etmek mümkün müdür? Arendt'e göre insan haklarının çıkmazı insanların kanun önünde eşit olmalarından değil, onlar için bir kanun bulunmaması ile ilgilidir. Başka bir deyişle insanların baskı görmelerinde değil hukuk dışına atılanlar olarak kimsenin onlara baskı yapmak istememesi ile ilgilidir.⁵² Bununla birlikte Arendt, insan haklarının insan olmaktan başka bütün özelliklerini kaybetmiş yoksul ve yoksunların hakları olduğunu söyler.⁵³ Arendt insan hakları meselesini olgu ve ideal olan olarak beraber ele aldığı için söylediği şey paradoksal gibi görünür. Ranciere ise bu paradoksun üçüncü bir ihtimal olarak şu formülasyonla aşılabileceğini söyler: "İnsan hakları, sahip oldukları haklara sahip olmayıp sahip olmadıkları haklara sahip olan kişilerin haklarıdır."⁵⁴ Ranciere bu formülasyonu Fransız Devriminin devrimci kadın portrelerinden biri olan Olympe de Gouges'un devrim sırasında kadınların hak talebini dile getirirken kullandığı argümanla açıklığa kavuşturur. Ona göre Olympe de Gouges, kadınların darağacına gönderilmeye hakkı varsa meclise girmeye de hakkı vardır, argümanı ile kadınların siyasal haklarını talep etmesiyle tam da sahip olmadığı haklara sahip olan bir özne gibi hareket etmiştir. Devrim sonrasında insanların özgür ve eşit oldukları dile getirilirken bu eşitliğin gerçek hayatta bir karşılığı olmadığı açığa çıkmıştır. Bu noktada eşitlik, özgürlük ve diğer hakların uygulama alanına dair sorular hukuk alanından taşır siyaset alanının konusu olan sorular değildir. Ranciere insan haklarının tam da bu hukuk-siyaset sınırlarının ortadan kaldırılarak gerçekte olanı gündeme getiren bir

⁵² Arendt, s. 286.

⁵³ Ranciere, Jacques, "İnsan Haklarının Öznesi Kimdir?", Çev. Emre Koyuncu, İçinde: *Tesmeralsekdiz 04 İnsan Hakları: Nasıl Hak, Hangi İnsan*, Yıl 3, no. 4, 2009, s. 54.

⁵⁴ Ranciere, s. 57-58.

etkinlikle ele alınması gerektiğini söyler.⁵⁵ Olympe de Gouges bu nedenle sahip olduğu hakka sahip olmayıp, sahip olmadığı haklara sahip özne gibi hareket etmiştir. Gerçek insan hakları özneleri hakların öngördüğü durumlarla hakkın yok sayıldığı ya da reddedildiği durumları yüzleştirerek açığa çıkarır. Hakkın gerçekliğe dönüştüğü ve dönüşmediği durumları içerme ilişkisinin içindeki dışlama ilişkisini ifşa ederek gözler önüne sererler. Sovyet anayasasının kurucu öznelerinin reddettikleri yasalara karşı insan haklarını referans almaları da benzer şekilde sahip olduğu hakka sahip olmayıp, sahip olmadığı hakka sahip olan özne gibi hareket etmenin bir örneğidir. Haklar, o haklardan mahrum edilenler tarafından bir ihtilaf yaratmak için kullanıldığı anda bu ihtilafı yaratanların haklarıdır.⁵⁶ Bu ihtilaflar çözülememe riski taşısa da distopyadan çıkış veya ona rağmen yaşamın sürdürülmesi için tek çaredir. Bu zorunluluk yeni bir ütopyanın olanaklarına ve koşullarına gebe olması bakımından gerici değil ilerici bir karaktere sahiptir.

Sonuç

Frankenstein yaratıkla birlikte yaşamayı öğrenmek zorunda olduğu gibi hukuk da meşruiyetini sürdürmek için dışsallaştırdığı grupları özne olarak kabul etmek durumundadır. Distopyacı karakterin gelecekteki bir mükemmellikten ziyade şimdi içinde var olmanın yollarını aradığını düşünürsek yapılacak en stratejik hamle “sahip olduğumuz haklara sahip olmayan fakat sahip olmadığımız haklara sahip” özneler gibi hareket etmektir. Bu hareket ironiktir. Çünkü tam da Morson’ın ironisindeki gibi hukukun distopyasını ütopyadan bağımsız, ütopyasını distopyadan bağımsız tahayyül etmek mümkün değildir. Şayet hukuk ironisinin tümüyle dışına çıkmak tercih edilecekse de hukuksuz ütopya evreninin imkanları ve bu ütopyanın kendi ironilerine dair cevapları aramak durumundayız ki bu sorunun cevapları bu yazının amacını aşmaktadır. Tercih edilecek distopyadan çıkmak da olsa distopya içinde var olma gayreti de olsa her iki durumda da hukuk bir farmakon olarak, hem deva hem zehir olarak karşımızda durur.⁵⁷ Bilim, toplumsal sistemde kolektif bireyleşmeyle teknik bireyleşmenin bir aradalığına imkan verdiği sürece deva işlevi görür. Bilimsel gelişme toplumla bir bağ kuramadığı noktada zehir halini alır.⁵⁸ Hukuk da toplumsal anomalilerle bağ kurabildiği ölçüde deva, kuramadığı zaman zehir niteliğindedir. Zehri minimize

⁵⁵ Ranciere, 2009, s. 59-60.

⁵⁶ Ranciere, s. 61.

⁵⁷ Douzinas, 2018, s. 372.

⁵⁸ Teknoloji ve bilimin farmakon niteliği hakkında bkz: Stiegler, Bernard, *Politik Ekonominin Yeni Bir Eleştirisi İçin*, Çev. Elyesa Koytak, Monokl Yay, İstanbul, 2012, s. 56.

etmek ise ilaç üzerinde daha çok sına, daha çok eleştiri ile mümkündür. Belki de farmakonun devalarından çok zehrine odaklanmayı gerektirir. Tıpkı eleştirel hukukçuların yaptığı gibi henüz hukukun devasına, ütopyasına değil, zehrine, distopyasına odaklanmak, hukukun bedenlerdeki yan etkilerini azaltmanın en etkili yollarından biridir.

Kaynakça

- Adorno, Theodor W./Bloch, Ernst/Krüger, Horst, "Bir Şeyler Eksik, Ütopik Özlemin Çelişkileri Üzerine", Çev. Hakkı Hünler, İçinde: *Defter Dergisi*, Sayın 42, Kış 2001.
- Akbaş, Kasım, *Hukukun Büyübozumu*, Notabene Yay, Ankara, 2015.
- Akbaş, Kasım, Hans Kelsen: "Hukukun Saf Kuramı", İçinde: *Çağdaş Hukuk Düşüncesine Giriş*, Kasım Akbaş/Melike Belkıs Aydın/Sevtap Metin/Ertuğrul Uzun, İthaki Yay, İstanbul, 2015.
- Agamben, Giorgio, *Kutsal İnsan*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay, İstanbul, 2017.
- Arendt, Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları/2 Emperyalizm*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yay, İstanbul, 2016.
- Bauman, *Modernite ve Holocaust*, Çev. Süha Sertabiboğlu, Alfa Yay, İstanbul, 2016.
- Benjamin, Walter, "Şiddetin Eleştirisi Üzerine", Çev. Ece Göztepe, İçinde: *Şiddetin Eleştirisi Üzerine*, Metis Yay, İstanbul, 2014.
- Booker, M. Keith, "Ütopya, Distopya ve Toplumsal Eleştiri", Çev. Oğuz Tecimen, 2018, <https://oggito.com/icerikler/utopya-distopya-toplumsal-elestiri-m-keith-booker/5746>.
- Buber, Martin, *Paths in Utopia*, Çev. R. F. C. Hull, Beacon Press, Boston, 1958.
- Douzinas, *İnsan Haklarının Sonu*, Çev. Kasım Akbaş/Umre Deniz Tuna, Dipnot Yay, Ankara, 2018.
- Engels, Friedrich, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Çev. Öner Ünalın, Sol Yay, Ankara, 1974.

- Fraser, Andrew, "The Legal Theory We Need Now", *Socialist Review*, 40-41: 147-187, 1978.
- Huxley, Aldous, "Education", *Proper Studies*, London: Chatto & Windus, 1927.
- Jameson, Fredric, *Ütopya Denen Arzu*, Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yay, İstanbul, 2017.
- Jameson, Fredric, "Bir Yöntem Olarak Ütopya Ya da Gelecek Tasarrufları", Çev. Esmâ Kartal/Nazmi Ağıl, İçinde: *Ütopya Distopya Tarihsel Olasılığın Koşulları*, Der. Michael D. Gordin/Hellen Tilley/Gyan Prakash, Koç Üniversitesi Yay, İstanbul, 2017.
- Keyman, Selahattin, "Hukuki Pozitivizm", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 35, Sayı 1, 1978.
- Keyman, Selahattin, "Tabii Hukuk Doktrininin Epistemolojik Tahlili", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 47, Sayı 1, 1998.
- Kumar, Krishan, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşıütopya*, Çev. Ali Galip, Kalkedon Yay, İstanbul, 2006.
- Morson, Gary Soul, *The Boundaries of Genre*, Austin Texas, 1981.
- Nietzsche, Friedrich, *Şen Bilim*, Çev. Ahmet İnam, Say Yay, İstanbul, 2011.
- Ozansoy, Cüneyt. "Bilimde Değer Sorunu ve Pozitivizm İlişkisi Üzerine Bazı Gözlemler", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 47/1-4: 37-48, 1998.
- Pasukanis, Evgeny, *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, Çev. Onur Karahanoğulları, Birikim Yay, İstanbul, 2011.
- Radbruch, Gustav, "Hukuk Kavramı", Çev. Melike Belkıs Aydın, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.1, Sayı 2, 2015 Yaz.
- Ranciere, Jacques, "İnsan Haklarının Öznesi Kimdir?", Çev. Emre Koyuncu, İçinde: *Tesmeralsekdiz 04 İnsan Hakları: Nasıl Hak, Hangi İnsan*, Yıl 3, no. 4, 2009.
- Sargent, Lyman Tower, "The Three Faces of Utopianism Revisited", *Utopian Studies* 5.1, Penn State University Press, 1994.

Shelley, Mary, *Frankenstein ya da Modern Prometheus*, Çev. Duygu Akın, Can Yay, İstanbul, 2015.

Stiegler, Bernard, *Politik Ekonominin Yeni Bir Eleştirisi İçin*, Çev. Elyesa Koytak, Monokl Yay, İstanbul, 2012.

Suvin, Darko, *Metamorphoses and Science Fiction on the Poetics and History of a Literary Genre*, New Haven and London, Yale University Press, 1979.

Unger, Roberto Mangabeira, *The Critical Legal Studies Movement*, Verso Books, London, 2015.